

ضرورت رجال خوانی

مهدی خیاط زاده *

مباحث مقدماتی:

الف. نیازهای رجال شناختی:

۱. کشف ویژگی یا ویژگی‌های مشترک میان راویان توصیف شده

در تعامل با احادیث شیعه با واقعیتی غیر قابل انکار روبرو هستیم؛ واقعیت این است که تعداد قابل توجهی از راویان ما در نگاشته‌های رجالی دارای توصیف نیستند؛ تعدادی از آن‌ها نیز اصلاً به نگاشته‌های رجالی راه پیدا نکرده و مدخل نشده‌اند. برخی نیز از جهت اصالت خانوادگی، یا نقش آفرینی در انتقال احادیث شیعه و یا استادی کردن برای بزرگان شیعه مانند شیخ مفید رحمته‌الله، انسان‌های شناخته شده‌ای هستند لکن اشاره یا عبارتی که از آن، استظهار یا استشمامی از وثاقت و ضعف به دست آوریم وجود ندارد؛ از طرفی تعدادی از روایات توصیفاتی دارند. به صورت طبیعی یک فقیه یا حدیث‌پژوه باید نسبت به این مسأله توجه داشته باشد که ویژگی مشترک راویانی که

---

* طلبه درس خارج و دانش آموخته مدرسه شهیدین (ره)

این مقاله حاصل تقریرات نویسنده از دروس استاد سید علی رضا حسینی شیرازی می‌باشد.

در کتب رجالی مدخل شده‌اند، چیست؟ پاسخ این سوال را می‌توان از لابلائی کتب رجالی یافت.

۲. شناخت زیرساخت یا زیرساخت‌های توثیق و تضعیف راویان

یکی از نیازهایی که معمولاً در دروس حدیثی و پیراحدیثی به آن پرداخته نمی‌شود، این است که مبنای توثیق و تضعیف راویان چیست؟ اگر نتوان مبنای توثیق یا تضعیف راویان را پیدا کرد باید در رجال مقلد بود. کشف مبانی یا زیرساخت‌های حاکم بر توثیق و تضعیف راویان، یکی از مباحث عمده حدیث پژوهی و رجال پژوهی است که با مطالعه دقیق منابع رجالی حاصل می‌شود. حجیت و عدم حجیت نظرات رجالی تابع قبول یا رد مبنای اوست.

۳. مفهوم‌شناسی واژه‌های توصیفی در دانش رجال

یکی از بایسته‌های اساسی رجال پژوهی همین مورد است. «ثقة» و «ضعیف» دو واژه پر کاربرد در رجال شیعه هستند که بیشترین کاربرد را در توصیف راویان از نگاه دانشمندان رجالی دارند. کشف مفهوم واژه‌های توصیفی، با فضای حاکم موجود بر نگاه‌ها و نگرش‌های رجالی گره خورده است. با مطالعه کتب رجالی، می‌توان به فضای اعتبارسنجی حاکم بر کتب رجالی پی برد. واژه‌ها یک ظهور عرفی در فضای خود دارند که تابع فضای اعتبارسنجی است. بدون مطالعه کتب رجالی و تنها با مراجعه به کتب لغوی، نمی‌توان معنای این واژه‌گان را فهمید. به طور مثال، در مترقی‌ترین نگاه نسبت به مفهوم وثاقت که دیدگاه آقای شبیری است، یک گستره ایجابی بسیار محدود برای مفهوم وثاقت تبیین شده است؛ در این دیدگاه وثاقت یعنی راوی در نسبتی که می‌دهد، تعمدی بر اشتباه ندارد. آیا واقعا در کتب رجالی نیز همین معنای از وثاقت مراد است؟ پاسخ به این سوال، تابع مطالعه دقیق داشته‌های رجالی است.

۴. چگونگی ارتباط میان حوزه‌های مختلف حدیثی و نگرش آن‌ها به یکدیگر

سه حوزه حدیثی فعال در تاریخ حدیث شیعه وجود دارد که به عنوان مهد دریافت احادیث، تولید نگاه‌های حدیثی و نشر آن‌ها مطرح هستند؛ این سه حوزه، کوفه، قم و بغداد هستند. با مطالعه‌ی نجاشی با رویکرد مشایخ قمی، این نکته به دست می‌آید که تمام مشایخ بزرگ حدیثی قم از نگاه نجاشی که دانش آموخته حوزه بغداد است، مورد اکرام وی هستند.

یکی از یافته‌های مهم در مطالعه دقیق کتب رجالی، فهم چگونگی ارتباط و نگرش حوزه‌های حدیثی به یکدیگر است. به طور مثال، هیچ حدیث پژوهی نمی‌تواند از این پرسش غافل شود که چرا از اواخر نیمه قرن سوم، شاهد حضور کوفی‌ها - حتی غالیان کوفی - در قم هستیم؟ چرا موج مهاجرت از کوفه به ایران و قم اتفاق افتاده است؟ رگه‌های دستیابی به پاسخ این پرسش‌ها در کتب رجالی است.^۲

۵. شناخت پدیده‌های گوناگون مانند طریق و استثناء، و نقش هر یک در

اعتباربخشی به حدیث یا اعتبارزدایی از احادیث راویان

پاره‌ای از پدیده‌ها یا داده‌های رجالی هستند که شناخت آن‌ها برای فقیه بسیار راه‌گشاست؛ به طور مثال، در سند «علی بن ابراهیم عن ابیه عن النوفلی عن السکونی عن ابی عبد الله علیه السلام»، نوفلی متهم به غلو شده است و تصریحی نیز بر توثیق او وجود ندارد. حدود ۵۰۰ سند که عمده آن‌ها روایات فقهی هستند و در میان آن‌ها تک روایت هم وجود دارد، متوقف بر احراز وثاقت نوفلی است. طریق، یک پدیده است که شناخت صحیح آن باعث دستیابی به روایات راویان ثقه است. پدیده‌ای دیگر نیز به نام استثناء وجود دارد؛ مانند استثنائات *نوادر الحکمة*. شناخت این دو پدیده در احراز

۲. ر.ک: مقاله نگاه حوزه‌ی بغداد به راویان و آرای رجالی مدرسه حدیثی قم، مجله علوم حدیث،

وثاقت نوفلی موثر هستند. ساخت این پدیده‌ها و نقش آن نیز از طریق مطالعه کتب رجالی به دست می‌آید.

۶. دریافت میزان توفیق منابع رجالی در برطرف ساختن نیازهای رجال پژوهی

در برخورد با احادیث، شش مشکل وجود دارد که کتب رجالی باید پاسخ‌گوی

آن‌ها باشند:

۱. توثیق و تضعیف راوی؛

۲. مذهب راوی؛

۳. طبقه راوی؛

۴. شناخت عناوین محرّف؛

۵. شناخت مصداق عنوان مشترک؛

۶. شناخت مصداق واحد عناوین متعدد.

این‌که کتاب‌های رجالی در برطرف ساختن این نیازها چقدر توفیق دارند و اصلاً چه مقدار از این موارد با غرض کتاب مطابق است، پیامد مطالعه دقیق منابع رجالی است.

۷. دریافت داده‌های تاریخی تاثیرگذار در پژوهش و .... تاریخ فرهنگ شیعه

امام باقر علیه السلام حدود سال ۹۵ به امامت می‌رسند، در حالی که وضعیت جامعه شیعه کاملاً از هم پاشیده است؛ در روایت ششم از باب دعائم الاسلام در کافی آمده است:

«و كانت الشيعة قبل أن يكون أبو جعفر و هم لا يعرفون مناسك حجهم و

حلالهم و حرامهم حتى كان أبو جعفر ففتح لهم و بين لهم مناسك حجهم و

حلالهم و حرامهم حتى صار الناس يحتاجون إليهم من بعد ما كانوا يحتاجون

إلى الناس و هكذا يكون الأمر»^۳

اما در ترجمه ابان بن تغلب می‌بینیم که امام باقر علیه السلام به او فرمودند:

«اجلس فی مسجد المدینة و افت الناس فانی احب ان یری فی شیعی مثلک.»

این انتهای زمان امام علیه السلام است. چه اتفاقی در جامعه شیعی افتاده است که جمعیتی در ابتدای زمان امام باقر علیه السلام، از جهت فرهنگی از هم پاشیده باشد اما به سمتی رود که از جهت فرهنگی، اقتصادی و ... کاملاً مستقل شود؟ اتفاقی که روی داده است، در اثر مدیریت فرهنگی امام علیه السلام است.

بنابراین، دریافت بخش عمده داده‌های تاریخیِ تاثیرگذار در پژوهش و تحلیل درست فرهنگ و تمدن شیعی، کار کتب رجالی است.

ب. فوائد مقدمه خوانی کتاب‌ها:

چهار فایده در مقدمه خوانی وجود دارد:

۱. شناخت انگیزه‌ی نگارش

در یک دید عام، در کتب رجالی شیعه، چهار گرایش وجود دارد: فهرست‌نگاری، طبقات‌نگاری، نگارش بر اساس جرح و تعدیل و پراکنده‌نگاری. فهرست‌نقاشی رحمته و فهرست طوسی رحمته، دو کتاب فهرست‌نگاری هستند که در یک زمان نگاشته شده‌اند، هر دو مصنف، اساتید مشترک داشته و حتی داد و ستد اطلاعاتی نیز با یکدیگر داشته‌اند، در عین حال تفاوت‌های بسیاری بین این دو اثر وجود دارد. فهرست شیخ رحمته، بسیار فشرده، کوتاه و کم است در حالی که فهرست‌نقاشی، بسیار گسترده، توسعه یافته و همراه تتبع و پژوهش است. برای کشف چرایی این تفاوت‌ها، باید انگیزه نگارش آن‌ها دانسته شود. یکی از فوائد مقدمه‌خوانی، دانستن انگیزه

۳. یعقوب کلینی، الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۲، ص ۲۰

نگارش کتاب است. دانستن انگیزه نگارش، سطح صحیحی از انتظار را در خواننده شکل داده و تعامل درست وی با اطلاعات موجود در کتاب را در پی دارد. به طور مثال با دانستن انگیزه شیخ رحمته در فهرست، دیگر توقع وجود اطلاعات گسترده در فهرست شیخ رحمته، ایجاد نخواهد شد.

۲. شناخت موضوع کتاب و تنظیم جهت‌گیری لازم در رابطه با داده‌های

اطلاعاتی درون کتاب

موضوع کتاب یا حیات راوی است، یا کتاب‌های او و یا طبقه‌ی او. موضوع فهرست طوسی رحمته و نجاشی رحمته، راویان صاحب اثر است و موضوع رجال شیخ رحمته، حیات راوی است.

وقتی هدف و موضوع نگارش دانسته شود، جهت‌گیری لازم در رابطه با داده‌های کتاب نیز مشخص می‌شود. به طور مثال، وقتی دانسته شود که هدف نجاشی از نگارش کتاب خود، جمع‌آوری پیشینه فرهنگی شیعه است، معلوم می‌شود که ذکر راوی عامی مانند ابو البختری، در کتاب نجاشی رحمته، از جهت داشتن تألیفات شیعی است.

۳. فضاشناسی عصر تألیف کتاب

شیخ رحمته در مقدمه تهذیب، می‌فرماید: نگارش تهذیب به جهت پریشی است که از جهت عامه به جامعه شیعی وارد شده است. این پریشی باعث شد که تعدادی از فرهیختگان و فرهنگ‌پژوهان شیعه در حوزه بغداد و در زمان ریاست شیخ مفید رحمته، دست از تشیع بر دارند و عده‌ای نیز به عراق رفته و مبلغ احمد بن حسن بصری می‌شوند. شبهه‌ای دیگر نیز عامل نگارش فهرست نجاشی شده است. با کنار هم گذاشتن این مقدمات، این نکته به دست می‌آید که فضای حوزه بغداد دو ویژگی دارد:

فضایی است که دیگران به شبهه‌تراشی علیه فرهنگ شیعه می‌پردازند و گاهی اوقات، فضای عمومی آن، توان تعامل با شبهه را ندارد لذا ریزشی صورت می‌گیرد. بنابراین، یکی از پیامدهای مطالعه مقدمه کتب، فضاشناسی عصر تالیف آن‌هاست.

۴. [شناخت تقدم یا تاخر نگارش مقدمه از متن کتاب]:

یکی از فوائد مقدمه‌خوانی این است که نگارش مقدمه کتاب قبل از تدوین متن کتاب نگاشته شده است یا بعد از آن. به بیان دیگر، دانسته می‌شود که مقدمه، فهرست کردن وعده‌های مؤلف است یا تبیین آنچه که مؤلف در کتاب انجام داده و الآن از آن گزارش می‌دهد.

